

ВІЙСЬКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9:351.86

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2025.1.23>

Михайлишин У. Б.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ващенко І. В.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри військової підготовки
Харківський національний університет внутрішніх справ*

Стаднік А. В.

*кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL SAFETY AND RESILIENCE OF MILITARY SERVANTS OF THE SECURITY AND DEFENSE FORCES OF UKRAINE

У статті здійснено теоретико-методологічне дослідження аспектів психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців сил безпеки і оборони України, які є складовими соціальної та, відповідно, національної безпеки держави. Проаналізовано концептуальні засади психологічної безпеки і стійкості військовослужбовців та їх місце у системі національної безпеки України.

Наголошено, що психологічна безпека при взаємодії з соціальною, економічною, інформаційною та іншими складовими національної безпеки України впливає на середовище існування людини, на її якість життя; робить суспільство стійким, здатним до розвитку; гарантує мінімальний ризик для життя і підтримку фізичного та психічного здоров'я людей.

Акцентується увага на те, що психологічна безпека військовослужбовців проявляється, як у здатності зберігати психологічну стійкість в середовищі з різними психотравмуючими впливами, так і в емоційній експресивності, інтелектуальній, поведінковій варіативності, оптимальній позиції в умовах інформаційного впливу середовища. Наголошено, що інформаційно-психологічна безпека, яка є одним із різновидів психологічної безпеки, повинна бути пріоритетним напрямом забезпечення психологічної стійкості та спроможності військовослужбовців зберігати адекватний психічний стан і професійно значущу поведінку під час виконання завдань за призначенням.

Доведено, що ефективна протидія негативному інформаційно-психологічному впливу та забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців можливе за допомогою формування відповідної інформаційної культури, яка забезпечує не лише виконання службово-бойового завдання, але й підкреслює його важливість для національної безпеки держави шляхом обізнаності у політичних подіях, які відбуваються. Наголошено, що у військовому середовищі інформаційна культура повинна базуватися на визначених теоретико-методологічних засадах, бути прогностичною та випереджальною, формувати ціннісні й соціальні орієнтації та корпоративні військово-професійні цінності військовослужбовців сил безпеки і оборони України.

Ключові слова: військовослужбовці сил безпеки і оборони України, національна безпека, інформаційно-психологічна операція, психологічна безпека, психологічна стійкість, інформаційна культура.

The article carries out a theoretical and methodological study of the aspects of psychological safety and resilience of servicemen of the security and defense forces of Ukraine, which are components of the social and, accordingly, national security of the state. The conceptual principles of psychological safety and resilience of servicemen and their place in the national security system of Ukraine are analyzed.

It is emphasized that psychological safety, when interacting with political, economic, informational and other components of the national security of Ukraine, affects the human environment, its quality of life; makes society stable, capable of development; guarantees minimal risk to life and maintenance of physical and mental health of people.

It is proven that effective counteraction to negative informational and psychological influence and ensuring psychological stability of military personnel is possible through the formation of an appropriate and informational culture, which ensures not only the fulfillment of the service and combat mission, but also emphasizes its importance for the national security of the state through awareness of the political events that are taking place. It is emphasized that in the military environment, informational culture should be based on certain theoretical and methodological principles, be predictive and proactive, form value and social orientations and corporate military and professional values of military personnel of the security and defense forces of Ukraine.

Key words: military personnel of the security and defense forces of Ukraine, national security, information and psychological operation, psychological security, psychological resilience, information culture.

Постановка проблеми. Соціально, економічні та духовні зрушення, що відбулись і продовжують відбуватися в українському суспільстві, в умовах російсько-української війни вимагають по новому розглянути проблему безпеки у соціумі, зокрема – її психологічну складову. Невідповідність досить високого рівня пов'язана з інтенсивністю політико-психологічних трансформацій, що відбуваються в світовому політичному процесі, який можна охарактеризувати пошуком можливостей адаптуватися до нових реалій, недостатнім рівнем захисту українського суспільства від інформаційно-психологічних спеціальних операцій країни-агресора, негативним інформаційним впливом, які насаджують нові стандарти і цінності. Все це робить проблему психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців однією з актуальних і пріоритетних. Дослідження цієї проблеми має як самостійне значення, так і у складі досліджень інформаційно-психологічної безпеки суб'єкта професійної діяльності [1].

Оскільки, професійна діяльність військовослужбовців напряму пов'язана із забезпеченням національної безпеки, реалізацією завдань внутрішньої та зовнішньої воєнної політики держави, то проблема психологічної безпеки та психологічної стійкості набуває значної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців досліджувалась як вітчизняними, так і закордонними науковцями. За визначенням дослідників, психологічна стійкість військовослужбовців до бойової психічної травматизації – це сукупність властивостей особистості, яка дає змогу воїну протистояти негативним психогенним впливам під час виконання службово-бойових завдань, зберігати здоров'я і боездатність у різних умовах служби [2].

Проведений аналіз розуміння представниками сучасної психологічної науки поняття «психологічна стійкість» дозволив виділити такі його основні визначальні характеристики: емоційна стійкість; якість, риса, властивість, що впливають на характер діяльності; інтегральна, комплексна характеристика, що включає різні психологічні, фізіологічні та поведінкові компоненти; здатність керувати своїми емоціями, зберігати високу працездатність, здійснювати складну або небезпечну діяльність без напруженості, незважаючи на емоціогенні впливи. Найбільш всеохоплюючим є трактування психологічної стійкості як інтегративної властивості особистості, що характеризується такою взаємодією емоційних, інтелектуальних та мотиваційних компонентів психічної діяльності індивідуума, які забезпечують оптимальне успішне досягнення мети діяльності у складній емотивній обстановці [2, 3].

Психологічна стійкість особистості має багаторівневу детермінацію і зумовлена як характеристиками навколишнього середовища, так і особистісними характеристиками людини. Визначальний вплив на її структуру чинить характер діяльності індивіда. Так, професійна діяльність військовослуж-

бовців характеризується впливом значної кількості стресогенних факторів і висуває підвищені вимоги до психологічної стійкості та психологічних якостей особистості, що забезпечують ефективність діяльності в екстремальних умовах [4, 5].

Сучасне розуміння психологічної стійкості передбачає зосередження не лише на функції забезпечення фізичного виживання особи в екстремальних умовах, а й на функції збереження більш широкого функціонування особистості військовослужбовця – здатності ефективно і професійно діяти [4, 5].

У дослідженні колективу авторів (О.С. Колесніченко, О.В. Тімченко, Я. В. Мацегора та ін.) проаналізовано результати наукових досліджень і систематизовано практичний досвід, пов'язаний з психологічними особливостями поведінки людини в екстремальних умовах професійної діяльності, визначено заходи формування психологічної стійкості військовослужбовців при виконанні службово-бойових завдань під час проведення антитерористичної операції [6].

Сьогодні психологічна безпека розглядається у рамках: національної безпеки; безпеки соціального корпоративного середовища; безпеки психічних процесів, станів та властивостей людини та присутня практично в усіх видах національної безпеки (соціальна, воєнна, інформаційна, економічна, медична, правова, демографічна тощо) [7].

Результати теоретико-емпіричного дослідження проблеми психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності були розглянуті у монографії І.І. Приходька, де науковець визначив психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців та її вплив на психологічну безпеку особового складу [8].

Закордонні вчені приділяють значну увагу вивченню психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців, організації роботи щодо її підтримки. Провідні фахівці Збройних сил Ізраїлю розглядаючи психологічну безпеку та психологічну стійкість акцентують увагу на системі охорони психічного здоров'я військовослужбовців [9]. У Збройних силах США головний напрямок роботи підтримки психологічної безпеки та психологічної стійкості спрямований на контроль бойового стресу, який передбачає комплекс психопрофілактичних заходів в період виконання бойових завдань та в постстресовий період [10]. У Збройних силах Франції впроваджена Концепція психологічної підтримки військовослужбовців, що передбачає підтримку їх психологічної безпеки та психологічної стійкості, організацію корекції бойового стресу, яку проводять лікарі загальної практики, психіатри, клінічні психологи та інший персонал медичної служби Збройних сил [11].

Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що роль психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців сил безпеки і оборони в системі національної безпеки України розкрита недостатньо та потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Визначити актуальні аспекти психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців сил безпеки і оборони в системі національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми психологічної стійкості в сучасній психологічній науці дозволив встановити, що психологічна стійкість є комплексною характеристикою, яка включає різні психологічні, фізіологічні і поведінкові компоненти, а також здатність керувати своїми емоціями, зберігати високу працездатність, здійснювати складну або небезпечну діяльність без напруженості, незважаючи на психогенні впливи. Вдосконалення здатності військовослужбовців долати стресогенні ситуації можливе на основі виявлення ресурсів психологічної стійкості особистості індивідуально стійкої сукупності психологічних засобів, що активізуються особистістю для подолання стресових ситуацій і забезпечують стабільність оптимального рівня психічного напруження, збереження цілісної автентичності особистості. Серед них головне місце займають система мотивів у поєднанні з соціальною адаптивністю та сформованою системою конструктивних копінг-ресурсів [2, 12].

Психологічна безпека особистості проявляється, як у здатності зберігати психологічну стійкість в інформаційному середовищі із різними психотравмуючими впливами, так і в емоційній експресивності, інтелектуальній, поведінковій варіативності, оптимальній позиції суб'єкта в умовах інформаційного середовища [13]. Тому, важливим методологічним аспектом нашого аналізу є визначення місця психологічної безпеки та психологічної стійкості в системі національної безпеки держави.

Сьогодні поняття національної безпеки визначається як ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [14]. Огляд пріоритетів щодо тлумачення проблем безпеки в умовах широкомасштабної збройної агресії проти України і перенесення їх з інтересів держави на інтереси самої людини потребує уточнення самого поняття психологічної безпеки та психологічної стійкості.

У законодавчих та інших нормативно-правових документах загальнодержавного і відомчого значення, що встановлюють правові основи національної безпеки України зазначено, що вона визначаються ступенем захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Однак у них не представлено поняття психологічної безпеки як її важливої складової [14]. Але потреба в цьому існує, оскільки безпека – першочергова соціальна потреба людини, що сформувалася в людському співтоваристві. Саме потребу в безпеці видатний американський психолог А. Маслоу розглядав як основний фактор, що мобілізує ресурси біологічного і соціального організму в надзвичайних обставинах, таких як війна, стихійні лиха, дезорганізація суспільства, пандемія, екстре-

мальні ситуації. «Для більшості людей існує загроза, що хаос або нігілізм здатні призвести до регресії від вищих потреб до більш насущних потреб у безпеці» [17]. Науковець вказував, що потреби в безпеці можуть стати досить актуальними щоразу, коли на соціальній сцені виникає реальна погроза закону, порядку, владі, суспільству.

За нашою думкою, психологічна безпека є складовою соціальної безпеки, яка у взаємодії з економічною, інформаційною, екологічною, науково-технологічною та іншими складовими впливає на середовище існування людини, на її якість життя, робить суспільство стійким, здатним до розвитку, гарантує мінімальний ризик для життя, підтримку фізичного та психічного здоров'я людей. Соціальну безпеку слід визначати як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, побудовану на взаєминах соціальної системи і навколишнього середовища з метою запобігання негативним впливам соціальних ризиків та зниження рівня небезпек, а також убезпечення від загроз соціального характеру людини, держави, суспільства та їх соціальних інтересів, цінностей і потреб [15].

Будучи одною із складових соціальної безпеки, психологічна стійкість військовослужбовців значно залежить від соціальних факторів: соціальних почуттів військових колективів, ступеня їх соціальної захищеності та захищеності, тобто соціальної комфортності життя. Довготривала не вирішеність соціальних проблем переважної частини українського суспільства під час війни виступає в якості одного з основних чинників виникнення та розвитку низки небезпек у військовому сегменті національної безпеки. Йдеться, зокрема, про недофінансування військовослужбовців сил безпеки і оборони України, що вкрай негативно впливає на виконання завдань за призначенням (у наслідок завершення ресурсу експлуатації технічних систем, бойової техніки та зброї, зростання людських втрат під час виконання службово-бойових завдань), а також на їх соціальний та морально-психологічний стан (неякісні соціально-побутові умови, ненормований час під час виконання службово-бойових завдань при невисокому рівні оплати, невизначеності подальшої перспективи служби). Як наслідок – психологічний розлад, іноді – самовільне залишення військової частини. В цих умовах важливим фактором зміцнення психологічної стійкості особового складу повинен стати пошук нових підходів соціально-психологічної роботи в структурі сил безпеки і оборони України як на рівні держави, так і на рівні окремого підрозділу.

Дотримуючись методологічних положень концепції національної безпеки, на наш погляд, психологічну стійкість військовослужбовців можна визначити не тільки як певний стан захищеності їх психіки від внутрішніх і зовнішніх загроз, але і як процес емоційно-оціночного ставлення до себе та навколишнього середовища, результатом якого є сукупність порівнюваних еталонних і реальних образів соціальних об'єктів, явищ і ситуацій, що визначають рівень прояву протиріч між цінностями та дійсністю.

Тому, базовою причиною виникнення психологічної небезпеки є протиріччя між цінностями військовослужбовця і відображенням у його свідомості характеристики реальної дійсності, того середовища, в якому він живе та здійснює службово-бойову діяльність.

Для того щоб вижити в бойовій обстановці людина повинна перебудувати всю свою сутність (рівень пильності і активності, швидкість реакцій, стиль поведінки, систему цінностей і ставлень до оточуючого світу, людей, себе) відповідно до її вимог. Формування у військовослужбовців психологічної стійкості до психотравмуючих факторів сучасних бойових дій є одним з основних завдань психологічної підготовки військовослужбовців сил безпеки і оборони України.

Особливий вплив на рівень психологічної стійкості у конкретного військовослужбовця мають такі фактори, як:

- кількість перенесених травм (поранення, контузії);
- факторів впливу зброї масового знищення (опромінення, інтоксикації);
- бойові реалії (відступ, оточення, полон).

Дослідники виділяють також певні соціальні, етнічні, релігійні та сімейні обставини, які додатково впливають на рівень психологічної стійкості військовослужбовців. До них відносяться:

- непопулярність війни в країні, громадянином якої він є;
- наявність негативного досвіду переживання бойового стресу в минулому;
- незначний особистий досвід долаючої поведінки;
- приналежність учасника бойових дій до національності солдатів супротивника (особливо, якщо він належить до національної меншини у своїй країні);
- близькість учасника бойових дій до віросповідання солдатів супротивника (особливо, якщо він належить до релігійної меншини у своїй країні);
- належність учасника бойових дій до жіночої статі;
- складна психологічна або матеріально-економічна ситуація в сім'ї [12].

Одним з потужних джерел психологічної небезпеки в умовах російсько-української війни є негативний інформаційно-психологічний вплив на особливий склад сил безпеки і оборони держави, як безпосередньо з боку засобів масової інформації країни-агресора, так і з боку проросійських закордонних інформаційних центрів. Фахівці у галузі інформаційно-цифрових технологій переконливо доводять, що інформаційна агресія сьогодні стала одним з головних елементів впливу на керівництво держави, її воєнну організацію та населення, що сприяє формуванню негативної суспільної свідомості. Факти переконливо доводять, що сьогодні в світі сформувалось чотири головних суб'єкта інформаційної експансії: США, ЄС, РФ та Китай, які усіма видами засобів масової інформації активно

ведуть битву за формування нового світового порядку. Найпопулярнішим джерелом інформації в Україні з моменту широкомасштабного російського вторгнення став Інтернет, де користувачі соціальних мереж можуть отримати відповідь на будь-яке питання та створювати свій власний контент. Відсутність результативного редакційного контролю дає можливість дезінформації дуже швидко поширюватися. Тому, переповнений інформацією Інтернет потребує вміння громадян виявляти джерела, які вводять в оману. Важливо чітко розуміти, що дезінформація залишається одним із головних викликів подальшої розбудови української держави через свій негативний вплив на свідомість громадян, суспільну думку та національну безпеку [16].

У останні десятиріччя можливості впливу на психіку людини зросли. Однією з головних причин цього є певні успіхи досягнуті в області психофізіології, соціальної психології, технологій масової комунікації тощо. Сьогодні у пресі періодично з'являється інформація про розробку програм впливу на психіку військовослужбовця, які розробляються у США, Китаї та інших індустріально розвинутих країнах. Тому, на нашу думку, заходи підтримки інформаційно-психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців сил безпеки і оборони України повинні бути спрямовані на формування стабільної внутрішньої професійної мотивації, усвідомленої морально-нормативної поведінки (відповідальної, емоційною врівноваженої, самоконтрольованої) та адекватної інтерпретації повідомлень засобів масової інформації.

Отже, інформаційно-психологічна безпека є одним із різновидів психологічної безпеки. Вона повинна бути пріоритетним напрямом забезпечення спроможності військовослужбовців зберігати адекватний психічний стан та професійно значущу поведінку під час виконання завдань за призначенням. До соціально-психологічних чинників, що мають безпосередній вплив на інформаційно-психологічну безпеку військовослужбовців сил безпеки і оборони можна віднести:

- посилення прозорості і відкритості в умовах широкомасштабної збройної агресії;
- недосконалість законодавства України щодо обмеження інформаційних впливів на воєнну організацію держави з боку різних політичних сил;
- низький рівень інформаційної культури солдатів, сержантів, офіцерів;
- появу нових засобів впливу на свідомість військових та правоохоронців (соціальні мережі та інші засоби масової інформації);
- ослаблення найважливіших соціокультурних інститутів держави – системи науки, освіти, культури;
- деструктивну роль заборонених конфесій;
- відсутність сформованих психологічних механізмів захисту від маніпулятивних впливів на особливий склад сил оборони та безпеки;
- недостатній професіоналізм діяльності установ з організації інформаційно-психологічної протидії.

Для захисту соціальних об'єктів від негативних впливів у процесі глобального інформаційного протистояння необхідно модернізувати систему інформаційно-психологічного забезпечення як складову національної безпеки України, яка повинна забезпечити захист психіки цивільного населення та військовослужбовців сил безпеки і оборони України від негативного інформаційно-психологічного впливу ворога. Це дозволить організувати скоординовану діяльність органів державного управління, інститутів воєнної організації держави, суспільних об'єднань, організацій і громадян по забезпеченню психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців сил безпеки і оборони України і громадян.

Соціально-психологічна складова протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, і відповідно, формуванню психологічної безпеки та психологічної стійкості, найбільш предметно віддзеркалюється в інформаційній культурі військовослужбовців. Важливо виконувати не лише службово-бойові завдання та бути обізнаним в суспільних подіях, які відбуваються в державі чи світі, а й вміти їх самостійно прогнозувати.

У військовому середовищі інформаційна культура повинна базуватися на визначених теоретико-методологічних засадах, бути прогностичною і випереджальною. Її можна визначити як цілісну сукупність правових, соціальних та професійних знань, уявлень, переконань військовослужбовців, що перетворилися на їх ціннісні орієнтації і установки, засвоєні ними принципи і норми, способи і форми суспільної участі, які ефективно реалізуються у свідомості і поведінці під час екстремальних умов військової служби. Саме сформована у людини на базі соціально-правових знань система цінностей, ступінь їх засвоєння та наповнення особистісним смислом робить психіку військової людини більш стійкою до негативних інформаційних впливів та внутрішніх розладів, більш гнучкою під час руйнівних змін у соціальному середовищі. Тому, головними завданнями в системі військово-професійної освіти щодо формування психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців мають бути:

- формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців сил безпеки і оборони України (національно-патріотична свідомість; виховання на ідеалах української державності, бойових традиціях, прикладах мужності та героїзму українських воїнів; популяризація традицій культурної самобутності українського народу, мови, героїчної боротьби за незалежність, територіальну цілісність; готовність до збройного захисту держави, ідеалів демократії);

- формування соціальних орієнтацій військовослужбовців (бездоганне і професійне виконання завдань за призначенням; висвітлення воєнополітичної обстановки; місця і ролі Збройних Сил України в системі захисту національних інтересів держави; свідоме ставлення до виконання бойових завдань; здатність протистояти негативному інформаційно-психологічному впливу);

- формування корпоративних військово-професійних цінностей військовослужбовців (дотримання норм професійної військової етики; додержання Кодексу честі офіцерів; розвиток мотивації до військово-професійної діяльності; вірність Військовій присязі, бойовим традиціям, гордість за належність до Збройних Сил України).

Висновки. Таким чином, психологічна безпека та стійкість військовослужбовців сил безпеки і оборони України є складовими соціальної та, відповідно, національної безпеки України.

Психологічна безпека при взаємодії з соціальною, економічною, інформаційною та іншими складовими національної безпеки України впливає на середовище існування людини, на її якість життя; робить суспільство стійким, здатним до розвитку; гарантує мінімальний ризик для життя і підтримку фізичного та психічного здоров'я людей.

Психологічна безпека військовослужбовців проявляється, як у здатності зберігати психологічну стійкість в середовищі з різними психотравмуючими впливами, так і в емоційній експресивності, інтелектуальній, поведінковій варіативності, оптимальній позиції в умовах інформаційного впливу середовища. Інформаційно-психологічна безпека, що є одним із різновидів психологічної безпеки, повинна бути пріоритетним напрямом забезпечення психологічної стійкості та спроможності військовослужбовців зберігати адекватний психічний стан і професійно значущу поведінку під час виконання завдань за призначенням.

Психологічну стійкість військовослужбовців можна визначити не тільки як певний стан захищеності їх психіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, але і як процес емоційно-оціночного ставлення до себе та навколишнього середовища, результатом якого є сукупність порівнюваних еталонних і реальних образів соціальних об'єктів, явищ та ситуацій, що визначають рівень прояву протиріч між цінностями і дійсністю.

Ефективна протидія негативному інформаційно-психологічному впливу та забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців можливе за допомогою формування відповідної інформаційної культури, що забезпечує не лише виконання службово-бойового завдання, але й підкреслює його важливість для національної безпеки держави шляхом обізнаності у політичних подіях, які відбуваються. У військовому середовищі інформаційна культура повинна базуватися на визначених теоретико-методологічних засадах, бути прогностичною та випереджальною, формувати ціннісні й соціальні орієнтації та корпоративні військово-професійні цінності військовослужбовців сил безпеки і оборони України.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування концептуальних засад психологічної безпеки та стійкості особового складу сил безпеки і оборони України в умовах гібридної війни з використанням інформаційно-цифрових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ващенко І.В., Стадник А.В., Полтавський Е.М. Передумови збройної агресії Російської Федерації проти України: від гібридного протистояння до широкомасштабного збройного вторгнення // *Честь і закон*. 2023. № 4 (87). С. 61-66. <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2023/4/87/295130>
2. Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців : монографія. Х. : ФОП Бровін О.В., 2018. 488 с.
3. Михайлишин, У. Б., Шмідзен, І. Ю., & Товт, В. В. (2024). Проблема дослідження інформаційного стресу у сучасних наукових підходах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія, (3), 89-94. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.3.17>
4. Прикладна психологія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку [Текст] : підручник / І. І. Приходько, І. І. Ліпатов, Л. Ф. Шестопалова та ін. Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012. 336 с
5. Melyuk, Yu. B., Stadnik, A. V., & Pypenko, I. S. (2020). Resistance to Post-traumatic Stress Reactions of Vulnerable Groups Engaged in Pandemic Liquidation. *International Journal of Science Annals*, 3(1), 35–44. <https://doi.org/10.26697/ijsa.2020.1.5>
6. Психологія екстремальної діяльності: навч. посіб. / І.І. Приходько, О.С. Колесніченко, О.В. Тімченко та ін. / За заг. ред. проф. І.І. Приходька. Х.: НА НГУ, 2016. 571 с.
7. Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія / за заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченка. Х.: вид-во НУЦЗУ, 2017. 777 с.
8. Приходько І.І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності: монографія / І.І. Приходько; 2-ге вид. Х.: НА НГУ, 2016. 758 с.
9. Гбур З. В. Принципи роботи армії оборони Ізраїлю та їх імплементація в Україні. // *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 7. <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.7.1>
10. Психологічна підтримка військових США та їхніх родин: Психолог Брюс Кроу під час візиту до України поділився досвідом. Режим доступу: <https://phc.org.ua/news/psikhologichna-pidtrimka-viyskovikh-ssha-ta-ikhnikh-rodin-psikholog-bryuskrou-pid-chas-vizitu#:~:text=15%3A22->. (дата звернення: 30.01.2025).
11. Психологічна підтримка військовослужбовця в Збройних Силах Франції // *Матеріали лекції ст. лікаря Хумберта Буассо і ст. лікаря Лорана Мельхіора Мартінеса*, 2 червня 2015 року. – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/slideshow/1-49863573/49863573> (дата звернення: 30.01.2025).
12. Стадник А., Ващенко І. Актуальні питання формування психологічної стійкості військовослужбовців. // *Матеріали VIII всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 30 листопада 2022 року)*. Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України: Х.: НА НГУ, 2022. С.184-186.
13. Панченко О.А. Інформаційна безпека в епоху турбулентності: державно-управлінський аспект: монографія. К.: КВІЦ, 2020. 332 с. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4011826>
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. ст. 1; ст.31. (Зі змінами і доповненнями, внесеними законами України). - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
15. Линдюк, С. (2022). Теоретичні інтерпретації концепту «соціальна безпека» в українському науковому дискурсі. *Науковий вісник: Державне управління*, (1(11)), 92–113. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1\(11\)-92-113](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2022-1(11)-92-113)
16. Ващенко І., Полтавський Е. Теорія і практика проведення спеціальних інформаційних операцій в умовах російсько-української війни. *Безпека держави*, 2024. Вип. 1 (3).- С.33 - 42. <https://doi.org/10.33405/2786-8613/2024/1/3/309909>
17. Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. New York, NY: Harper & Row Publishers.